Original scientific paper

Bob Jessop

AZ ÁLLAMMONOPOLISTA KAPITALIZMUS (STAMOCAP) ELMÉLETEK TARTALMI ÉS MÓDSZERTANI BÍRÁLATA*

Állammonopolista kapitalizmus

Az „állammonopolista kapitalizmus" a központi rendező fogalma a modern államról szóló ortodox elméleteknek, amelyek igen elterjedtek a szovjet tömbön belül és sok nyugati kommunista pártban. Ezek az elméletek arra formálnak igényt, hogy a kapitalizmus jelenlegi szintjének specifikus gazdasági és politikai jellemzőit a tőkés termelési mód alapvető ellentmondásainak és törvényszerűségeinek segítségével értelmezzék, amelyet viszont meghatároz a szocialista világrend fejlődése. Céluk az is, hogy a fejlett kapitalizmus körülményei közötti kommunista forradalom számára helyes stratégiával és taktikával szolgáljanak. Bár az „állammonopolista kapitalizmust" középpontba állító megközelítési módot sok kommunista párt vallja magáénak, alkalmazásában már számos változatot találunk. Valójában nem túlzás azt állítani, hogy a „stamocap" elmélet (az állammonopolista kapitalizmus elterjedt rövidítése angolszász ideológiai zsargonban – *Ford.*) olyan jelszó, amely mögött számos különböző feltételezés, központi fogalom, magyarázó elv és politikai következtetés húzódik meg. Ahhoz tehát, hogy ezt a megközelítési módot elméletileg és politikailag megfelelően tudjuk értékelni, meg kell vizsgálnunk mind a közös alapot, mind pedig a változatokat.

Az állammonopolista kapitalizmust általában a kapitalizmus olyan elkülöníthető szakaszának fogják fel, amely azzal jellemezhető, hogy a monopolista erők egyesülnek a burzsoá állammal avégett, hogy egyetlen mechanizmusba fogják össze a gazdasági kizsákmányolást és a politikai uralmat. Sőt, amikor ezt a megfogalmazást nem használják, akkor is erősen hangsúlyozzák a monopoltőke és az állam között kifejlődő szoros, szerves kapcsolatot. E nézetek szerint ez a fejlemény hivatott segíteni a monopoltőke gazdasági és politikai uralma megszilárdításáért folyó harcot az elnyomott osztályok ellenállásával szemben

* Az itt közlésre kerülő szöveg részlet Bob Jessop *The Capitalist State. Marxists Theories and Methods* című könyvéből (New York University Press, 1982), amelyet a Létünk e számának *Könyvszemle* rovatában Miloš Nikolić ismerteti részletesebben.

és/vagy a szocialista világrendszer versenyével szemben a kapitalizmus általános válsága idején. Bizonyos állammonopolista intézkedések és tendenciák kimutathatók a két világháború és a közbeeső hanyatlás idején is, de annak teljes rendszere végül csak az ötvenes évek közepén alakult ki, válaszként a kapitalizmus úgynevezett „általános válságának" további erősödésére. Ebben az összefüggésben állítják azt, hogy az állami beavatkozás a kapitalizmus reprodukciójába megszokott, sőt uralkodó tényezővé vált. Ezen túlmenően, míg az állam valamikor az egész burzsoázia ügyeit intéző testületként működött, ma egyedül a monopoltőke javára avatkozik be, teljesen (vagy majdnem teljesen) kizárva a tőke többi frakcióját. Így az állam, miközben betölti állítólagos funkcióját a munkaerő kizsákmányolásának fokozásában, valamint mentesíti a monopóliumokat a lényeges de nem hasznot hozó gazdasági feladatok alól, ezenkívül fiskális és költségvetési politikája révén a többi osztályt és burzsoá frakciót is kizsákmányolja, s a monopóliumok hatalma és profitja fenntartása érdekében átszervezi a társadalmi élet minden területét. Bár ezek a változások lényegében valamennyi ember kizsákmányolásához és elnyomásához vezetnek, e nézetek szerint egyúttal megteremtik a szocializmusba való átmenet anyagi alapjait, és leleplezik az imperializmus reakciós természetét. Ez támasztja alá azt a tételt, hogy a legmegfelelőbb forradalmi stratégia a monopóliumellenes, népi demokratikus szövetség, amely felöleli a kis- és közepes tőkét, a kispolgárságot és a munkásosztályt. Ennek a szövetségnek kell elszigetelnie a monopoltőkét, lehetővé tenni az államhatalom meghódítását, előkészítve a szocializmusba és a kommunizmusba való békés és fokozatos átmenetet.*

*

Az állam „stamocap"-elemzései

Az eddigiek során világossá kellett válnia, hogy az állami monopolkapitalizmusra vonatkozó ezen elméletek nem az állam mint olyan elméletei: ehelyett inkább a kapitalizmus legutóbbi szakasza és az a döntő szerep áll a középpontban, amelyet az állam a kapitalizmus újratermelésében játszik. Miközben fontos, hogy az állam mind aktívabban és nagyobb mértékben beavatkozik a tőkés gazdaságba és esetleg részben integrálódott is már az alapba, fontos megvizsgálni azokat a változásokat is, amelyek az állami monopolkapitalizmus kifejlődése nyomán végbementek az állami felépítményben. Mégis, bár egy ilyen szempontú vizsgálat alapvető következményekkel jár az állami monopolkapitalizmus elemzésére, valamint a politikai stratégia kérdéseire nézve, eddig nem tanulmányozták olyan mélyen, részletesen, mint a modern állam gazdasági

* Az alábbi * jelzi, hogy a kéziratot megszakítva eltekintünk azoknak a fejezeteknek a közlésétől, amelyben a szerző a stamocap-elméleteket mutatja be és elemzi részletesen, és a továbbiakban az állam stamocap-elemzéseit, valamint a stamocap-elméletek bírálatát tartalmazó fejezeteket közöljük. (A kihagyott fejezetek címe: A stamocap-elmélet előfutárai; A háború utáni stamocap-elméletek; A kapitalizmus általános válsága; A „monopóliumelméleti" hagyomány; A „tőkeelméleti" hagyomány; A francia „stamocap"-megközelítés; Egy jelentős brit hozzájárulás.)

szerepét. Így a könyvnek ebben a részében az állam „stamocap"-elemzésének csak a főbb következtetéseit tudjuk körvonalazni.

Az uralkodó irányzat kétféle értelemben is leninista. A legtöbb tanulmány az államot a politikai uralom lényegében elnyomó mechanizmusának fogja fel (gazdasági funkcióinak növekvő fontossága ellenére), fejlődését pedig az imperializmus erősödésével és a kapitalizmus általános válságával kapcsolja össze. Így aztán, Leninnek az imperializmusról adott hármas meghatározását követve – amely szerint az imperializmus voltaképpen monopolisztikus, élősdi vagy rothadó és halódó kapitalizmus – a jelenlegi korszakot úgy fogják fel, mint amelyben fokozódik a politikai reakció és elnyomás, annak megfelelően, ahogy a monopoltőke – minden avultsága, a növekvő polarizáció és a fokozódó ellenállás ellenére – megpróbálja fenntartani hatalmát, megtartani profitját. Az imperializmusnak az „általános válság" idején történt kialakulása ugyanis növekvő szakadékot hozott létre magán a tőkés táboron belül a monopoltőke és a többi réteg és osztály között, továbbá fokozta a tőkés és a szocialista tábor közötti versenyt; kiélezte a termelőerők társadalmiasulása és a (monopol) profit magánelsajátítása közötti alapvető ellentmondást; növekvő ellenállást vált ki mind az anya-, mind a gyarmatosított (újgyarmati) országokban. Ezért az államnak nemcsak gazdasági szerepét kell erősíteni a monopoltőke haszna érdekében, hanem növelnie kell politikai és ideológiai súlyát is, hogy megvédje a monopoltőke politikai hatalmát [lásd pl. Burlatszkij, 1978, 57–61.; Haak és mások, 1973, 202–205. old.; Hemberger és mások, 1965, 157–160., 215–220. old.; Inozemcev, és mások, 1972, 781–794. old.; Röder, 1976, 76–85., 93–101. old.; Schmidt, 1974, 45–60. old.].

Mindez tükröződik a kapitalista állam szerkezetében és funkcióiban bekövetkezett változásokban. Először is: megtörténik a monopóliumok és az államapparátus sokat emlegetett egybeolvadása a gazdasági kizsákmányolás és a politikai uralom egyetlen mechanizmusává. Legjobban a *személyi egybeolvadás* látszik, amikor a politika parancsnoki posztjait a monopoltőkével családi, gazdasági vagy ideológiai kötelékben álló személyek foglalják el. És ezt mindinkább megerősíti az állam és a monopóliumok közötti szoros, *funkcionális koordináció* szükségessége. Másodszor: a pártrendszert hozzáigazították a monopoltőke igényeihez; a politikai pártok pedig az ideológiai kontroll legfőbb eszközeivé váltak. Ez úgy érvényesül, hogy a pártokat, pártkonferenciákat, választási kampányokat stb. monopóliumok finanszírozzák, ami tükröződik is a pártszervezetek fokozódó centralizmusában és bürokratizálódásában. Harmadszor: megnövekszik az érdekcsoportok, lobbik, sőt az egyéni érdekeltség szerepe a politikacsinálás minden területén. A politikusokkal és vezető tisztviselőkkel fenntartott közvetlen kapcsolatok révén ez a lobbirendszer képes befolyásolni, ha nem éppenséggel meghatározni, mind a bel-, mind a külpolitikát. Negyedszer: ezzel párhuzamos a monopóliumok ellenőrzésének jelentős mérvű kiterjesztése a szellemi termelésre, így például az oktatásra, a hirdetésekre és a tömegtájékoztatásra. Voltaképpen az, hogy a korlátozott választójogra épülő „éjjeliőr-állam" átalakul az általános választójogra épülő, beavatkozásképes állammá, arra készteti a monopoltőkét, hogy erősítse meg a szavazók fölötti ideológiai ellenőrzést; az állam és a monopóliumok ezért valóságos

„ideológiai ipart" hoznak létre. Ötödször: a végrehajtó apparátust a parlament, a törvény uralmának a rovására erősítik meg. Ez tükröződik a gazdasági hatalomnak a monopoltőke támogatásával végbemenő koncentrációjában és centralizációjában, és megmutatkozik az elnöki rendszer, a hatalom személyi elemének megerősödésében, a parlamentnek a végrehajtó hatalom alá rendelésében, az alapvető demokratikus és szabadságjogok fokozódó korlátozásában és az államhatalom általános militarizálásában. Hatodszor: átszervezik magát az államot, jelentősen növelve a funkcióorientált minisztériumok, különbíróságok, ítélőszékek, minisztériumközi bizottságok, a kormány mellett működő testületek, állami irányítású gazdasági intézmények stb. számát, szerepét, és megerősítve a rendőri és katonai apparátust. Ezek a változások mutatják, hogy nagyobb hatékonysággal szükséges összehangolni az állam mind kiterjedtebb, a monopóliumok hatalmát és profitját szolgáló tevékenységét. Hetedszer: a gazdasági és politikai hatalom fokozódó koncentrációjával párhuzamosan fellelhető egy ezt kiegészítő folyamat is: a hatalom dekoncentrációja és decentralizációja mikroökonómiai és/vagy helyi politikai szintekre annak érdekében, hogy a tőke ellenőrzése még tökéletesebbé váljon a többlettermelés és a fogyasztás legkisebb területe fölött is, és/vagy hogy megkönnyítsék az állami ellenőrzés behatolását a társadalom életének minden területére. Végül pedig a nemzetállamon belül végbemenő mindezen változások mellett jelentősen megerősödnek a nemzetközi állammonopolista apparátusok is mind politikai, mind gazdasági szinten [lásd különösen: Levin és Tumanov, 1977, 22–26. old. és az egész további; Burlatszkij, 1978, 56–61., 71–78., 86–88. old.; Delilez, 1977, 77–98., 131–140., 159–180. old.; Gollan, 1954, 15–40., 83–101., 115–116. old.; Harvey és Hood, 1958, 24–27. old. és a továbbiak; Herzog, 1971, 123–124. old.; Jung és Schleifstein, 1979, 184–186., 194–203., 207–209., 223. old.; Röder, 1976, 86–101., 110–116. old.; Schmidt, 1974, 44–60. old.; Schuster, 1976, 24–35., 82–85., 96–105., 139–162. old. és a továbbiak; Tumanov, 1974, 64–76., 85., 89. old.].

Első pillantásra ezek az elemzések alapvetően leíró jellegűek és nem vetnek fel komolyabb elméleti kérdéseket. De az a leninista keret, amelyben általában elhelyezkednek, számos olyan problémát tartalmaz (lásd a későbbiekben), amelyek tükröződnek mind az államnak, mind a monopóliumok szerepének stamocap-tárgyalásában. Így, amennyire szervesen integrálódott a gazdaságba, az állam olyan mértékben jelenik meg saját jogán az egyik fő termelőerőként; amennyiben viszont még mindig a gazdaságon kívüli kényszer intézménye, annyiban az osztályuralom eszközeként jelenik meg. Ez az ambivalencia nem oldható fel azzal, hogy egyszerűen hozzáfűzzük a termelőerők és a termelési viszonyok dialektikáját mind politikai, mind gazdasági szinten. Súlyosbítja az ambivalenciát ahhoz a tételhez való ragaszkodás, hogy az állami monopolkapitalizmust az állam és a monopoltőke összeolvadása jellemzi, amelynek révén létrejön a gazdasági kizsákmányolás és a politikai uralom egyetlen mechanizmusa (még akkor is, ha – Sztálinnak hála – ezt a formális, leíró áttekintést ki is egészítik azzal a lényegre vonatkozó tétellel, hogy az államgépezet alá van vetve a monopoltőkének) (Sztálin, 1952, 478. old.). Hiszen ha az állami monopolkapitalizmus valóban egyetlen, egységes mechanizmus, hogy léphetnek a mo-

nopóliumellenes erők a monopoltőke helyébe; ha pedig az állam eszköz, hogyan léphetnek túl az egyes monopóliumok e monopolista versenyen és hogyan rendelhetik kollektív érdekeik alá az államot? Ilyen és hasonló kérdések vetődtek fel a stamocap-elmélettel szemben, és ki is váltottak bizonyos mértékű önkritikát.

Így a „monopóliumelméleti" stamocap-elemzések nagyobb hangsúlyt adtak a feltételezett „egyetlen mechanizmuson" belüli konfliktus és verseny újratermelésének, és most már a verseny egy új, „állami monopolkapitalista" formájáról beszélnek, amely különbözik mind a monopolisztikus, mind a szabadversenytől. Ez az állam gazdasági és/vagy gazdaságon kívüli beavatkozásával létrejött és újraelosztott szuperprofit magán-elsajátítására összpontosul [lásd például: Kuusinen, 1961, 326. old.; Rindina és Csernyikov, 1974, 176. old.; Schirmeister, 1970, 565. old.; Varga, 1968, 53. old.; valamint, inkább „tőkeelméleti" nézőpontból: Katzenstein, 1974, 15., 99–100. old.; Klein, 1965, 94. old.; Schleifstein, 1973, 383., 386–393. old.; Schwank, 1974, 90–94. old.]. Számos „tőkeelméleti" szöveg is megjegyzi, hogy a termelőerők fokozódó társadalmivá válása és a normál piaci erők fokozódó eltorzulása kiélezte az egyes tőkék és a (monopol)tőke mint egész érdekei közötti ellentéteket. Mindkét megközelítési mód néhány teoretikusa azt is megkockáztatja, hogy ezek a problémák megoldhatók a fináncoligarchia koordináló szerepe segítségével, amit egységesít az egymást keresztező monopolista érdekek rendszerén belüli központi pozíciójának, valamint a csúcsszintű szervezeteknek a lobbirendszeren belüli integráló és képviseleti szerepe segítségével, amely az állami beavatkozással párhuzamosan növekszik (például: Aaronovitch, 1956, 144–149. old.; Banaschak, 1964, az egész mű; Hess, 1972, 392–394. old.; Hemberger és mások, 1965, 180–195. old.; Jung és Schleifstein, 1979, 64–65., 223. old.). Mindkét hagyományhoz tartozó más teoretikusok viszont úgy vélik, hogy magának az államnak kell fokozott mértékű viszonylagos autonómiához jutnia az állami monopolkapitalista rendszerben. Ennek úgy kell megvalósulnia, hogy felléphessen az egyes tőkékkel szemben az általában vett (monopol)tőke érdekeinek támogatása végett [például: Fine és Harris, 1979, 96–97. old.; Gulijev (?), 1977, 49–53. old.; Jung és Schleifstein, 1979, 206–209. old.; Katzenstein, 1975, 434–435. old.; Levin és Tumanov, 1977. 19. old.; Varga, 1968, 55. old.].

Ebben az irányban az egyik legkifinomultabb gondolatmenetet az FKP közgazdásza, Philippe Herzog dolgozta ki. Elutasítva a sztálini „egyetlen mechanizmusba való összeolvadás" és a „monopóliumoknak való alávetettség" elveit, azt állítja, hogy az állam és a monopoltőke közötti viszony inkább az egységen belüli ellentmondásos elhatárolódáshoz" hasonló (Herzog, 1971, 125. old.; vö.: Masson, 1976, 40–41. old.; Perceval, 1977 b. 51–52. old.; Quin, 1972, 10. old.; Vernay, 1968, 61–62. old.). Herzog az állam viszonylagos autonómiáját a termelési szférától való intézményes elkülönülésének, valamint a gazdaságba és a civil társadalomba való beavatkozása sajátos eszközeinek és formáinak tudja be. Itt különösen fontos az államnak az erőszakszervezetek fölötti legitim monopóliuma, az államapparátus mozgásba hozásának előjoga, a közigazgatás és a bíráskodás viszonylagos függetlensége a kormánytól, továbbá az

államapparátusok pluralitása, ami teret enged a politikai manőverezésnek (Herzog, 1971, 108–111. old.; vö. Hess, 1974, 384. old.). Bár Herzog nem elég egyértelmű azt illetően, hogy milyen mértékben teszi viszonylagossá és illuzórikussá ezt az autonómiát az, hogy az állam végső soron függ a további tőkefelhalmozástól és/vagy maga is aktív részese a felhalmozási folyamatnak, azt azonban erősen hangsúlyozza, hogy az állami beavatkozás mindig *valamennyi* osztály, irányzat és réteg erőviszonyait tükrözi (és nem csupán a monopóliumok közöttit), és azt állítja, hogy a kormánypolitika koherenciájára való törekvés következtében a kormányintézkedések ritkán szolgálnak specifikus érdekeket (ha ilyen egyáltalán előfordul), inkább az összes érdek fölé rendelődnek (124–125. old.). Valójában az állam kettős kötöttségben van. Hiszen, ha úgy cselekszik, hogy kizárólag az egyik irányzat javára oldja meg a problémákat, konfliktusokat, azzal a tőke mint egész – és végső soron valamennyi irányzat számára súlyosbítja azokat. Fordított esetben: még akkor is, ha a tőke kollektív érdekeinek védelmében avatkozik be, szüksége van az egyes tőkék támogatására politikájának véghezviteléhez, és elkerülhetetlenül előnyben részesít egyes tőkéket másokkal szemben. Ezzel növeli a tőke belső megosztottságát és megzavarja az ilyen politikát fenntartó kompromisszumos egyensúlyt (Herzog, 1971, 105., 111. old.; vö.: Fabre, 1966, 156. old.; Maier és Ivanek, 1962). Valójában az állami beavatkozásban az inherens ellentmondások és a folyton változó erőviszonyok azt jelentik, hogy a konszenzus mindig részleges, instabil és átmeneti. Amíg azonban a monopóliumok gazdaságilag továbbra is uralkodó szerepet töltenek be, és hatásosan ellent tudnak állni, amikor kollektív fennmaradásuk szempontjából létfontosságú érdekek kerülnek veszélybe, addig a viszonylag autonóm állam az általa közvetített folytonos kompromisszumsorozat révén újratermeli a maga politikai uralmát (113–114. old.).

Egy másik új, az állammonopolista állam jellegével és funkcióival összefüggő megközelítési módot a nyugatnémet Heinz Jung vázolt fel. Az állami monopolkapitalizmus két változatát különbözteti meg: egyrészt az „etatista" változatot, amely a gazdaságba való nagymértékű állami beavatkozásra és az alávetett osztályok szociálreformista integrálására épül, másrészt a „magán" változatot, piacorientált gazdaságirányítással és egy olyan erős állammal, amely alkalmas az alávetett osztályok elnyomó integrálására. Ily módon, míg Jung ortodox „stamocap-vonalat" követ, amennyiben azt állítja, hogy – válaszként a termelési erők társadalmasulására, valamint a fogyasztási cikkek és a fizetésképes kereslet, továbbá/vagy a társadalmi újratermelés csereérték és a használati érték aspektusa közötti aránytalanságra – az állami beavatkozásnak fokozódnia kell, Jung azt is megjegyzi, hogy a monopoltőke különböző stratégiákat alkalmaz e kényszerek körén belül a nemzetközi rendszerben elfoglalt helyének és a hazai társadalmi erők egyensúlyának megfelelően. Nyugat-Németországban az „etatista" irányultság váltakozik a „magánnal", de 1972/73 óta az utóbbi a domináns. Végbement egy fordulat az exportközpontú felhalmozási stratégia irányában, amely a külföldi német hegemóniát a hazai regresszióval kapcsolja össze. Ezt tükrözik a gyors változások a kontraciklikus fiskális politikától a monetáris és hitelpolitika felé, a közvetlentől a közvetett adózás felé, az állami szektor növelésétől a privatizálás és a költségvetési ki-

adások csökkentése felé, az aktív struktúrapolitikától) amely magában foglalja az infrastrukturális, energia- és K+F stb. állami beruházásokat) a piaci megoldások passzív támogatása felé, amelyek a monopóliumok szektorából indulnak ki; ugyanakkor az államnak támogatnia kell a nemzetköziesedést a nyugatnémet tőkés érdekében, és meg kell erősítenie saját jogi, rendőri és ideológiai apparátusát, hogy ellenőrzése alatt tudja tartani odahaza politikájának visszahatásait. Ezt a stratégiabeli változást az SPD és a szakszervezetek közötti „társadalmi partnerkapcsolat" korábbi formáinak válsága váltotta ki, valamint a radikálisabb erők képtelensége arra, hogy kihasználják ezt a válságot; ugyanakkor a stratégiát korlátozza, hogy a politikai küzdőtéren továbbra is szükség van a szociáldemokraták támogatására. Röviden: miközben az állam elkerülhetetlenül kiterjeszti aktivitását a „stamocap"-korszakban, ennek közelebbi formái, társadalmi bázisa, stratégiája és következményei jelentős mértékben változhatnak. Még sok megoldatlan kérdés vár a „stamocap"-elméletre (vö.: Jung, 1979, 51–65. old.).

Tartalmi kritika

A „stamocap" elméletre irányuló bírálatok közül a legindulatosabbak és legsokatmondóbbnak a Lenin által inspirált és ma is gyakran sztálinista maradványokkal átitatott „monopóliumelméleti" megközelítésre zúdulnak. Valójában elég gyakran azonosítják a „stamocap"-elméleteket kizárólagosan ezzel a hagyománnyal. E megközelítési mód problémái hasonlóak a Lenin és Sztálin eredeti tanulmányaiban föllelhetőkhöz: jellegük főként leíró, hiányoznak a világos és következetes magyarázó elvek, célzatuk polemikus és agitatív, továbbá leszűkítetten alárendeltek a bolsevik vezetés alatti nemzetközi kommunista mozgalom uralkodó forradalmi stratégiája és taktikája feltételezett kívánalmainak. Ez a hagyomány a leninizmusnak abból a sztálini meghatározásából indul ki, amely szerint a leninizmus az imperializmus és a proletárforradalom korszakának marxizmusa (Sztálin, 1924, 91. old.), valamint Lenin imperializmus-meghatározásából, amely szerint az monopolisztikus, élősdi vagy hanyatló és halódó kapitalizmus. Ez mutatkozik meg abban, ahogyan adottnak veszik a monopoltőke uralmát és a monopóliumokat olyan szubjektumokként fogják fel, amelyek a gazdaság terén a „maximális profit" (azaz az állandó átlag fölötti vagy szuperprofit) formájában, a politika terén pedig a nem monopolista frakciókkal, osztályokkal, rétegekkel és/vagy az állítólagosan mind erősebb szocialista táborral szemben törekszenek biztosítani a monopóliumok hatalmát. Ez mutatkozik meg az imperializmus halódó jellegének (amelyet összekapcsolnak a kapitalizmus úgynevezett általános válságával) hangsúlyozásában, valamint a szocializmusba való átmenet közvetlen perspektívájában (ami az anyagi fejlettség, avagy voltaképpen a kapitalizmus magas fokon társadalmiasult termelőerői túlérettségének következménye). Mindez azt jeleni, hogy elsődleges politikai fontosságú a munkásosztály és a monopóliumellenes erők eddig elmaradott forradalmi öntudatának kifejlesztése, és fel kell venni a harcot a monopolista burzsoázia idejétmúlt, hanyatló uralmi rendszerével. A leninista

(sztálinista) megközelítési mód ezekkel a javaslatokkal összekapcsolja a gazdasági determinizmust) akár a termelőerők kibontakozásának, akár a gazdasági összeomlásnak vagy a világ újrafelosztásáért vívott imperialista háborúnak a formájában) a politikai voluntarizmussal (például hogy az állami monopolkapitalizmus reprodukciója és a szocializmusba való átmenet az erőszak alkalmazásától, a manipulációtól és az ideológiai szándéktól függ). Bár kevesen tagadnák, hogy szükséges megvizsgálni a gazdasági, politikai és ideológiai tényezők kölcsönhatását, a „monopóliumelméleti" megközelítés mégsem elemzi komolyan a saját gazdasági determinizmusa és politikai voluntarizmusa közötti közvetítéseket, inkább azok egyszerű egymás mellé helyezésére támaszkodik. Súlyosbítja ezt a problémát a politika és az ideológia szubjektivista elemzési módszere, azaz: úgy kezelik mindkettőt, mint öntudattal és szabad akarattal rendelkező szubjektumok közötti viszonyok termékét, s ez a politikai és ideológiai gyakorlat társadalmi viszonyainak, valamint annak a rendszeres elhanyagolásához vezet, hogyan határozzák meg ezek a tevékenységek és viszonyok magukat a szubjektumokat (lásd 5. fejezet).

A nyugatnémet kritika elsősorban a monopoltőke leninista (sztálinista) elemzését veszi célba. Ráadásul, miközben ezt a bírálatot gyakran a formáció-elemzés redukcionista „tőke logikája"-változata inspirálja (lásd 3. fejezet), mégis ez a kritika nemegyszer jogos. Azt állítják ugyanis, hogy a leninista kutatások nem kísérlik meg a monopóliumok létét a tőke általános fogalmából levezetni, s hogy szerintük a monopólium a verseny antitézise, ezzel feltételezve, hogy Marx tőkeelemzése csak a szabadversenyes kapitalizmusra vonatkozik, és hogy új fogalmak és törvényszerűségek szükségesek a monopol- és az állami monopolkapitalizmus magyarázatához; hogy a monopóliumokat olyan szubjektumokként kezelik, amelyek inkább gazdaságon kívüli kényszerekhez folyamodnak uralmuk biztosítása végett, és nem a termelés társadalmi viszonyainak hordozói (*Träger*); hogy nem tesznek különbséget az egyes tőkék és az általában vett tőke között, vagy nem képesek leírni, hogyan lép fel politikailag a monopol- vagy állami monopolkapitalizmus a monopolista burzsoázia mint egész hatalmának megszilárdítása érdekében; hogy minden önkényes, *ad hoc* vagy esetleges vonást a monopol- vagy állami monopolkapitalizmus összhang és értelem nélküli lényegének tulajdonítanak; hogy a tőkés kizsákmányolást elosztási problémává redukálják azzal, hogy inkább a monopolisztikus profit elvonására összontosítanak, mint az értéktöbblet létrejöttére a tőkés termelési viszonyok között stb. (lásd pl. Altvater, 1975, 129–198. old.; Jordan, 1974 a. 137–172. old; u. ő: 1974 b. 212–242. old.; Neusüss, 1972; Projekt Klassenanalyse, 1972; id. mű: 1975, 9–38., 97–148. old.; Schubert, 1973, 8–67. old.; Wirth, 1972, 194–197. old. és az egész mű; u. ő, 1973, 18–30. old.).

Ugyanakkor, míg ezek a bírálatok számos „stamocap"-elemzésre vonatkoztathatók (különösen az ötvenes és a hatvanas években keletkezettekre, de még ennél modernebb pártprogramokra és kézikönyvekre is), nem mindig érvényesek azonban a legfrissebb tanulmányokra (különösen azokra, amelyeket inkább egy „tőkeelméleti" mint egy „monopóliumelméleti" megközelítés jellemez). Hiszen a legutóbbi tanulmányok többé-kevésbé sikeresen kísérlik meg a monopóliumok létrejöttét a tőkefelhalmozás folyamatából származtatni és

meghatározni sajátos létfeltételeiket, megpróbálják a monopolár, a monopolisztikus profit koherens marxista elemzését adni, és megpróbálják azt a termelési árral és az átlagprofit-rátával kapcsolatba hozni, megpróbálják megkülönböztetni egymástól a szabadversenyes, a monopolisztikus és az állami monopolista verseny formáit, és megvizsgálni ezek hatását az értéktörvény érvényesülésére, s figyelmmel lenni az egyes tőkék és az általában vett tőke közötti különbségtétel következményeire és megkísérlik az erőszak és a gazdaságon kívüli kényszer szerepét a tőkefelhalmozás dinamikáját közvetítő gazdaságossági számítások összefüggésében szemlélni [lásd pl. Hess, 1974, 86–841. old.; Huffschmid, 1975, 4–92. old.; Jung és Schleifstein, 1979, 120–167., 219–235. old.; Inozemcev és mások, 1972, 179–185. old.; Katzenstein, 1974, 93–109. old.; u. ő, 1975, 93–129. old.; Kozlov, 1977, 447–468. old: Wygodski, 1972, 43–260. old.]. Ezekkel a tanulmányokkal kezdetét veszi a „monopolelméleti" megközelítés jóval kézzelfoghatóbb és hitelesebb bírálata, de az azért távolról sem világos, hogy az állami monopolkapitalizmus elemzésében történt ilyenfajta előrehaladás könnyen összekapcsolható-e a „monopóliumelméleti" szövegek politikai következtetéseivel. Bár a monopoltőke adekvát elméletének vizsgálnia kell, hogyan viszonyul a monopolárak kialakulása és a monopolisztikus profitok realizálása a teljes társadalmi tőke körforgásához, és mindez valójában hogyan függ a munkaerő tőke általi gazdasági kizsákmányolásának általános szintjétől. Azt a „stamocap"-elmélet valamennyi változata egybehangzóan állítja, hogy az alapvető ellentmondás ma a monopoltőke (és állam), valamint az összes többi irányzat, osztály és réteg között áll fenn, sokkal inkább mint az általában vett tőke és a bér között. Ezek a tanulmányok arra sem adnak még választ, hogy a monopólium vagy az állami monopólium jelensége alapján jogosult-e a kapitalizmust szakaszokra bontani.

A bírálat egy másik, jellegzetesen nyugatnémet irányzata azzal a viszonnyal foglalkozik, amelyet a „stamocap"-elmélet a gazdasági és a politikai szféra közt feltételez. Így túl azon, hogy elutasítják a kudarcra ítélt vállalkozást, amely a tőkés állam sajátos formáját a tőkés termelési mód sajátos formájából igyekszik származtatni, s az ehhez kapcsolódó tévedést, amely szerint az állam a monopóliumok diktatúrájának egyszerű mechanizmusa, még súlyos érveket is felsorakoztatnak az ellen, hogy a „monopóliumelmélet" a hangsúlyt a „politika elsődlegességére" helyezi. Hiszen amennyiben az állami monopolkapitalizmust azon harc termékének tekintjük, amelyet a monopóliumok hatalmuk fenntartásáért vívnak egy előretörő szocialista világrenddel szemben, akkor a változás alpvető forrását a tőkés termelési módon kívül, a nemzetközi kapcsolatok szférájában találjuk. Sőt, még akkor is, amikor ezt a problémát elkerülik annak révén, hogy az imperializmus belső ellentmondásainak súlyosbodását hangsúlyozzuk, még mindig elsőbbséget adnak a monopolista burzsoázia mint egész politikai érdekeinek. Az állami monopolkapitalizmus kialakulását és jellegét nem a tőkefelhalmozás dinamikájával hozzák összefüggésbe, hanem a monopoltőke mint olyan osztályszubjektum volta jellegével, amely gazdaságon kívüli kényszerek alkalmazásával törekszik uralomra. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy a gazdaság és a politika közötti viszonyt túlságosan leegyszerűsítik, például: az állami beavatkozás erősödését a rendszer fenntartásának po-

litikai szükségleteiből származtatják, az államhatalom gazdasági korlátait azonban elhanyagolják vagy alábecsülik (Wirth, 1972, 100–111., 117–136., 194–197. old.; u. ő, 1973, 18–21. old.; lásd még: Gerschtenberger, 1976, 82–85. old.; Schubert, 1973, 67–87. old.; Tristram, 1974, 98–136. old.; Winkelmann, 1974, 46–63. old.).

Meg kell jegyezni, hogy ez a bírálat különösen fontossá válik abban a gazdasági-redukcionista nézetrendszerben, amelyet a formaelméleti iskolának a „tőke logikája" néven emlegetett szárnyához tartozó teoretikusok tettek magukévá. Mert amennyiben elsősorban a gazdasági meghatározottság nézőpontjából közelítik meg a kapitalista állam elemzését, vagyis az egységen belüli elkülönülést hangsúlyozzák a tőkeviszony gazdasági és politikai elemei között, kénytelenek kifejezett abszurditást látni a politikai elsődlegességének feltételezésében. Ha valaki nem ért is egyet ezzel a kritikai alapállással (és mint azt a következő fejezetben kifejtjük, komoly okaink vannak arra, hogy a tőke logikája iskola néhány tételét elutasítsuk), akkor is el kell utasítanunk a politika elsődlegességének azon interpretációit, amelyek abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a monopoltőke, akár egyedenként, akár együttesen, autonóm, szabad akaratú szubjektum, amelyet a maximális profitra és a politikai hatalomra való törekvés motivál. Ha azonban valaki a politikai elsődlegességén egyszerűen azt érti, hogy a tőkés termelési mód fejlődése a gazdasági újratermelés biztosításához szükségessé teszi a dominancia eltolását politikai szintre (azaz a piaci erők és a szabadverseny domináns szerepét átveszi az állami hitel, az adózás, az állami beavatkozás, az államosítás stb. dominanciája), akkor ennek az értelmezésnek alátámasztására mind „tőkeelméleti", mind „osztályelméleti" alapokon sok mindent el lehet mondani. Az elemzés konkrétabb és összetettebb szintjein az is nyilvánvaló, hogy a nemzetközi kapcsolatok befolyásolják az egyes tőkés társadalmak fejlődését, és hogy a szocialista és a tőkés tömbök közötti verseny nem lényegtelen ebben a vonatkozásban.

Ha most vizsgálni kezdjük a „tőkeelméleti" hagyományt, többféle bírálat is helyesnek mutatkozik. Bár itt nem találkozunk ugyan a „monopóliumelméleti" megközelítés legsúlyosabb nehézségeivel, még mindig bőségesen marad bírálatra jogosító probléma. Az egész hagyományban sajnálatos módon megtalálhatók a gazdasági redukcionizmus különböző formái. A legfigyelemreméltóbb ezek között a technikai determinizmus, amely jól tetten érhető abban, hogy milyen fontosságot tulajdonítanak a termelőerők társadalmiasulása és a (monopolista) profit magánkisajátítása közötti, úgynevezett „alapvető ellentmondásnak". Ez ugyanis gyakran összekapcsolódik azzal a tétellel, hogy a termelőerők a termelési viszonyoktól többé-kevésbé függetlenül fejlődnek, és megteremtik a szocializmusba való elkerülhetetlen átmenet anyagi alapját. Ha ez összekapcsolódik azzal az elgondolással, hogy az állam a gazdasági alap részévé vált, bár megtart bizonyos felépítmény-funkciókat, ez szintén azt sugallja, hogy az államnak lehet egy osztálysemleges, termelőfunkciókból álló magja, amely lehetővé teszi, hogy gazdasági apparátusait (ha nem is éppen az elnyomó apparátusait) az átmeneti periódusban közvetlenül és változatlanul alkalmazzák (a bővebb bírálathoz lásd: Magaline, 1975, az egész mű; Mandel, 1978, 154–158. old.; Poulantzas, Osztályok a modern kapitalizmusban, 102–

106. old.; Theret és Wieviorka, 1977, 11–31., 113–118. old.; Valier, 1976, 88–158. old.). Még amikor a technikai determinizmus legszélsőségesebb formáit el is kerülik, a gazdasági redukcionizmus akkor is tetten érhető abban a hangsúlyos tendenciában, hogy automatikusnak és közvetlennek fogják fel az állam válaszát a tőke újratermelésének számos szükségletére. A funkcionalizmusnak ez a különleges marxista formája tipikusan az állami monopolkapitalizmus kizárólagosan gazdasági meghatározottságának melléktermére, és könnyen egybevethető az államhatalom gazdasági korlátozottságára helyezett hangsúllyal. De mint azt az állam legkifinomultabb „stamocap"-elemzései közül néhány felismerte, egy ilyen megközelítési mód nem képes számot adni az állami beavatkozás nyilvánvalóan részrehajló, következetlen és átmeneti jellegéről, a politika alakításának és alkalmazásának komplex intézményi és szervezeti formáiról, és arról a döntő szerepről, amelyet a társadalmi erőviszonyok az állami beavatkozás mikéntjének meghatározásában játszanak. Ez az elméleti kudarc jól megmutatkozik abban a leegyszerűsítő feltételezésben, hogy a monopoltőke összeolvadt az állammal, egyetlen mechanizmust hozva létre a gazdasági kizsákmányolásra és a politikai uralomra, és/vagy hogy a monopoltőke kézben tartja az államhatalmat. Az ilyen nézetek azt feltételezik, hogy a monopoltőke egységes osztályszubjektummá tömörült, és hogy az állam olyan semleges eszköz, amely nem tanúsít intézményi vagy szervezeti ellenállást a monopoltőke érdekeiben történő manipulációval szemben. De tisztában kell lennünk azzal, hogy a monopoltőke heterogén és belsőleg megosztott, szervesen kapcsolódik a nem monopolista tőkéhez, és hogy nincsenek olyan egyértelmű határvonalak, amelyek a monopoltőkét mint sajátos osztályfrakciót elválasztanák másoktól. Sőt, amikor a szocializmusba való átmenet érdekében monopóliumellenes szövetségért emelnek szót, a „stamocap"-elmélet szószólói, úgy tűnik, elfogadják, hogy a monopolista burzsoázia kap bizonyos támogatást más osztályerőktől. Máskülönben nem volna szükség szövetségre – a munkásosztály egyedül is meg tudná dönteni az állami monopolkapitalista rendszert. A fasizmusnak nyújtott kispolgári támogatás „stamocap"-elemzése, és annak hangsúlyozása, hogy a szociáldemokrácia opportunizmusa milyen nagy szerepet játszik a monopóliumok uralmának fenntartásában, szintén kevéssé hitelesítheti az „egyetlen mechanizmus" tételének durvább változatait.

A francia állami monopolkapitalizmus elméletében ezeket a problémákat tetézi, hogy súlyosan félreértik a tőke túltermeléséből adódó válságok természetét, a leértékelés funkcióját, valamint a felhalmozás átfogó dinamikáját. Ez könnyen kimutatható, ha röviden összehasonlítjuk a Francia Kommunista Párt erre vonatkozó szövegeit Marxnak *A tőké*ben adott áttekintésével. Míg Marx különbséget tesz az abszolút és a relatív tőketúltermelés között aszerint, hogy a profitnál totálisan vagy pusztán szektorálisan fordul elő zéró „hozzáadott érték", az FKP teoretikusai ezt egyedül a profitráta mértékének függvényében értelmezik. Ez arra vezethet, hogy elhanyagolják a tőke szektorközi mobilitásának szerepét a relatív tőketúltermelés megoldásában, továbbá a megnövelt munkaidő és/vagy a fokozott termelékenység szerepét a túltermelés bármelyik formájának megoldásában. Ráadásul míg Marx ezeket és az egyéb ellentendenciákat ciklikus jelenségekként tárgyalja, az FKP teoretikusai hajlamosak a

túltermelést (potenciálisan) állandó vagy hosszú távú jelenségként kezelni és azt állítani, hogy a leértékelés hasonlóképpen állandó vagy hosszú távú megoldás lehet. Továbbá, míg Marx a leértékelést egyszerűen a (változó, valamint állandó) teljes társadalmi tőke redukciójaként határozza meg, ami az értékcsökkenés, a fizetési eszközök lekötése vagy az egész egy részének pusztulása nyomán következik be (hogy melyik részének, az a verseny kimenetelétől függ), s ezt a rákövetkező árstabilizálódástól elválasztva vizsgálja, addig a francia teoretikusok meghatározása szerint a leértékelés a teljes társadalmi tőke egy meghatározott részének az átlagprofitráta alatti értékesülése (esetleg nulla vagy éppen negatív profitot értve ezen), ezért a fennmaradó résznek (jellemzően a monopoltőkének) profitrátája meghaladja az átlagot. Így aztán bár Marx arra a következtetésre jut, hogy a leértékelés az egész társadalmi tőke profitrátájának növekedését eredményezi (mivel az értéktöbblet mennyisége ugyanannyi), a francia elemzőknél ez csupán a profit újraelosztását jelenti – a leértékelt tőkéktől a monopóliumokhoz –, és nem a profitráta általános emelkedését (mivel a teljes társadalmi tőke is ugyanannyi marad). Bár helytelen volna azt állítani, hogy az értéktöbblet ilyen átáramlásai nem fordulhatnak elő (vagy még inkább: azt állítani, hogy az adórendszer nem használható a monopoltőke bevételi forrásainak a nem tőkés termelési viszonyokra való kiterjesztésére), de az nyilvánvalóan hibás állítás, hogy az ilyen fajta leértékelés – akár csupán hosszú távra szólóan is – hatásosabb megoldás a túlzott felhalmozásra, mint az egyéb ellene ható tendenciák mobilizálása (különös tekintettel a fokozott termelékenység révén létrejövő relatív értéktöbblet-termelésre). Ha valaki megvizsgálja az állami beavatkozás szerepét a modern kapitalizmusban, akkor kitűnik, hogy az gyakorta kevésbé arra irányul, hogy az állami tőke átlag alatti profithoz jusson, hanem inkább arra, hogy ezeknek az ellentétes tendenciáknak a mozgósításával elősegítse a magán- és az állami tőke újraszerveződését és/vagy arra, hogy az általában nagyobb felhalmozás érdekében irányítsa a termelés társadalmiasulását. Ugyanakkor azzal, hogy csupán az állam és a monopoltőke viszonyát veszik figyelembe, félretéve a tőke és a munka közötti jóval általánosabb viszonyt, az ilyen elméletek logikus alapot teremtenek ahhoz, hogy a kis- és közepes tőkéseket, továbbá a munkásságot és a parasztságot kell megnyerni egy széles, monopóliumellenes szövetséghez (az állami monopolkapitalizmus francia elméletének részletesebb tárgyalásához lásd: Fairley, 1980; Magaline, 1975; Theret és Wieviorka, 1977; Valier, 1976).

Az, hogy a stamocap-elméletek több alapról is bírálhatók, még nem jelenti, hogy végzetesen hibásak. Ellenkezőleg, mint azt Fine-nak és Harrisnek az állami monopolkapitalizmus politikai gazdaságtanáról írott munkája, vagy Herzognak a monopoltőke érdekében való állami beavatkozás bonyolult, sok közvetítéssel érvényesülő jellegéről írott munkája bizonyítja, a stamocap-paradigmának nem kell szükségképpen hordoznia az elmélet tárgyának állítólagos tulajdonságait, nem bizonyul élősdinek, hanyatlónak, halódónak; ellenkezőleg, progresszív módon is továbbfejleszthető.

Fine és Harris munkássága e vonatkozásban különösen tanulságos. Amikor a tiszta tőkés termelési mód újratermelésének szintjén javasolnak bevezetni periodizációs elveket, ezzel kimunkálnak néhány elméleti eszközt az egyszerű

monopolkapitalizmus és az állami monopolkapitalizmus mint a kapitalizmus sajátos szakaszainak megkülönböztetéséhez. Továbbá deskriptív jellemzőkként nem a monopóliumnak uralmát és/vagy pusztán az állami beavatkozás szintjét említi mint deskriptív jellemzést, hanem számos, az újratermelés formáira vonatkozó elvont fogalmat alkalmaznak. Hasonlóképpen, mivel Fine és Harris különbséget tesznek a tiszta tőkés termelési módnak és a nemzetközi rendszernek a periodizációja közé, ezért sokkal kifinomultabb leírását tudják adni az állami monopolkapitalizmus és az imperializmus közötti viszonynak. Ily módon – bár néhány tételük (különösen azok, amelyek az állam szerepére vonatkoznak a profitráta csökkenésének tendenciájával szembeállítható tendenciák mozgósításában, valamint a termelési viszonyoknak a termelőerők társadalmiasulásához való hozzáigazításában) számos tekintetben egybeesik a kidolgozott „tőkeelméleti" szövegekben találhatókkal –, megközelítési módjuk egésze azonban határozott szakítás a leninista (sztálinista) problematikával, és több ponton fontos előrelépést jelent más „tőkeelméleti" tanulmányokhoz képest. Ráadásul, ellentétben mindkét tradíció egyéb elemzéseivel, kevés nyoma van annak, hogy érveiket előre kidolgozott stratégiai elgondolásoknak rendelték volna alá.

Fine és Harris munkássága azonban még nem problémamentes. Ők megkísérlik ugyan a kapitalista állam és a politikai osztályharc formáit a tőkés termelési mód egymásra következő szakaszainak megfelelően levezetni, de a politikai és ideológiai viszonyokra vonatkozó elemzésüket mélyen áthatja az ökonomizmus. Ez még a periodizációhoz való jelentős hozzájárulásukban is gondokat okoz. Miközben számos, a kapitalizmus megfelelő periodizációjához szükséges fogalommal szolgálnak, továbbra is nehézségbe ütköznek, amikor azt fejtegetik, hogy a tőkés termelési mód inkább egymástól elkülöníthető szakaszokra bontható, és nem jellemezhető egyszerűen bizonyos trendek hangsúlyozásával. Ez azért fordulhat elő, mert az e szakaszokra adott magyarázatuk maga is a termelőerők társadalmiasulásának erősödő trendjébe ágyazottan fogalmazódik meg. És valóban, mint ahogy azt ők maguk és más, a tőkés termelési móddal foglalkozó teoretikusok kimutatják, a gazdaság szintjén nagymértékű átfedés mutatkozik az egyszerű és az állami monopolkapitalizmus jellemzői között. E probléma egyik lehetséges megoldását a megszakítottságnak a politika szintjén mutatkozó mozzanatai kínálják. Bár a társadalmiasulás okozati alapelve folyamatosan érvényesülhet, mégis az állami beavatkozás formájában és tartalmában bekövetkező változásoknak kell biztosítaniuk az egyes szakaszokra jellemző sajátosságok uralomra jutását, s kezdetben ezeket a változásokat magának az államapparátusnak a szerkezeti átalakítása kell hogy kiváltsa. Így a szakaszok talán azok szerint a politikai változások szerint különböztethetők meg, amelyek benne foglaltatnak az államrendszer szerkezeti átalakulásában, s amelyek kapcsolatosak az egyik szakasz uralkodó jellemzőinek a következő szakasz uralkodó jellemzőibe való átmenetével. Ez a megoldás a tőkés állam periodizációjának jóval részletesebb leírását igényli, mint amit Fine és Harris adtak, és az ő leírásuknál finomabb képet kell rajzolni a politikai erőviszonyokról is. E munka zárófejezete megkísérel vázlatos leírást adni ezekről a változásokról, felhasználva a Fine és Harris által kidolgozott ka-

tegóriákat a tőkés termelési mód gazdasági szintű periodizálásához. Hasonló megfontolások alapján kellene elvégezni az imperializmus különböző szakaszainak elemzését is, ami jelzi, hogy az elméletnek szüksége van olyan fogalmakra, amelyek a kapitalista állam viszonyaira alkalmazottakkal megegyező módon alkalmasak a nemzetállamok közötti viszonyok periodizálására. Röviden: bár az állami monopolkapitalizmus gazdasági jellemzőire vonatkozó megközelítésmódjukat mind lehetséges, mind pedig kívánatos is továbbfejleszteni, az államra és az államhatalomra vonatkozó elképzeléseiket azonban alapvetően meg kell változtatni olyan fogalmak beépítésével, amelyek jobban illenek e területi *sui generis* sajátosságaihoz és összetettségéhez.

A francia stamocap-elméletben Herzog megkezdte ezt a folyamatot, de munkája elszigetelt és kidolgozatlan elméleti hozzájárulás maradt. A legutóbbi német munka, Jung műve az állami monopolkapitalizmus különböző formáiról szintén érdekes és számos párhuzamosságot sugall a thatcherizmus kifejlődésével, ami az állami monopolkapitalizmus „magán"-változatának megfelelője Nagy-Britanniában. Mindkét teoretikusnál megmaradnak azonban a politikai erők ökonomista és osztályredukcionista elemzésének nyomai, és továbbra is úgy fogják fel az államhatalmat, mint az állami monopolkapitalizmus lényegi kifejeződését. Így továbbra sem világos, hogyan oldhatók meg egy megfelelő politikai és ideológiai elemzés problémái a stamocap-elméletekre támaszkodva, legyenek bár ezek akár a legkifinomultabbak.

Módszertani bírálat

Az eddigiekben megpróbáltam körülhatárolni a stamocap-elmélet pontos módszertani státusát. Ugyanakkor – ahogy az nyilvánvaló a stamocap-elméletnek a modern kapitalizmust és/vagy a modern államot illető specifikus tételeire vonatkozó megjegyzéseimből – a tartalmi bírálatok szükségképpen kapcsolódnak sajátos módszertani előfeltevésekhez. Ebben az összefüggésben világos, hogy a legfőbb (de semmiképpen sem egyetlen) módszertani megközelítés többet köszönhet Lenin imperializmusról írott munkáinak, mint Marx kapitalizmussal kapcsolatos munkásságának. A stamocap-gondolatmenet útja ugyanis gyakrabban vezet empirikus átalánosításokon és/vagy egyes esetek általános fogalmak vagy magyarázó elvek alá való besorolásán át, mint olyan, az absztrakttól a konkrét felé tartó úton, amely a logikai levezetés és /vagy a fogalmak, előfeltevések és alapelvek differenciált összekapcsolásának („artikulálásának") révén teremti újra a konkrétot mint sok meghatározás összefoglalását.)

Hasonlítsuk csak össze Lenin empirista történelmi-materializmus-fogalmát (LÖM 1. köt. 119–130. old. és a további oldalak), empirista dialektikus materializmus-fogalmát (Materializmus és empiriokriticizmus) és az imperializmusról írott fő művében az empirista kifejtésmódot Marxnak a politikai gazdaságtan módszeréről adott realista leírásával (MEM 46/1. köt. 26–34. old.) és azzal a realista, az absztrakttól a konkrét felé tartó előrehaladással, amely *A tőke* kifejtésmódjának sajátja. Ezzel nem tagadjuk, hogy a stamocap-elméletek kü-

lönbséget tesznek absztrakt és konkrét, általános és különös között; azt sem, hogy számos oksági tényezőt számításba kívánnak venni és hogy felismerik a társadalmi fejlődés dialektikájában a tendenciák és ellentendenciák létét. Csupán azt állítjuk, hogy sok stamocap-tanulmány alapvető megközelítésmódja súlytalanná teszi ezeket a megkülönböztetéseket és gondolatmeneteket, s ezért jelentős elméleti és politikai problémákhoz vezet.

Ez a megközelítési mód az alapvető marxista–leninista elvek ismételgetését, és a sajátos eseteknek ezen elvek alá való besorolását foglalja magában. Ide tartozik számos, az általánosítás vagy az absztrakció különböző szintjén elhelyezkedő törvény, tendencia, lényegi meghatározás, magyarázó elv, mint az értéktörvény, az értéktöbblet, a maximális profitra törekvés és az egyenlőtlen fejlődés törvénye, a munka társadalmiasulásának történelmi tendenciája, a termelés koncentrációjának és centralizálódásának tendenciája, a munkásosztály relatív elszegényedése, a kapitalizmus általános válsága, a történelmi szakaszok lényegi jellemzői, mint például az imperializmus öt jellemző vonása Leninnél, vagy az államnak és a monopóliumoknak összeolvadása egyetlen mechanizmusba az állami monopolkapitalizmus rendszerében; továbbá az olyan magyarázó elvek, mint a termelési viszonyok alapvető meghatározó szerepe a társadalmi életben, az osztályharc mint a történelem hajtóereje, vagy a politikai gazdaságtan tudományának osztályjellege és pártossága. Nos, még amikor ilyen elvek fel is merülnek, magának Marxnak és Engelsnek a műveiben, elméletileg nem absztrakt elvekként működnek, amelyek hatása a komplex közvetítésektől és az ellentendenciák működésétől függ. Ehelyett átalakulnak olyan, lényegre vonatkozó alapelvekké, amelyeknek közvetlen következményük van a társadalom életére és/vagy olyan általánosításokká, amelyek összekötik annak különböző szintjeit. A legtöbb esetben azonban ezeket az elveket „az imperializmus és a proletárforradalom korszakában" dolgozták ki. Így ezek vagy többé-kevésbé gondos empirikus, bár elmélettel terhelt megfigyeléseken alapulnak (azaz nem valódi indukción), vagy/és többé-kevésbé önkényes elméleti tételeken, amelyeket a marxizmus–leninizmus terminusaiban fogalmaztak meg (azaz nem valódi dedukción). Tekintet nélkül sajátos eredetükre, ugyanúgy alkalmazzák őket, mint az átalakított marxi elveket. Ily módon a valódi okozati mechanizmusok – amelyek a felszíni jelenségek empirikusan megfigyelhető szintje mögött helyezkednek el és amelyek azokat az okozati tendenciákat idézik elő, amelyeknek hatása komplex módon közvetített és/vagy amelyek ténylegessé válásuk előtt ellentendenciák működésének vannak kitéve – sajátos kezelése helyett ezek a teoretikusok vagy teljes mértékben az empirikus szinten mozognak, fordított irányban haladva az általános és az egyedi között, vagy/és csupán azért hatolnak át a felszínen, hogy olyan lényegi törvényszerűségeket és tendenciákat fogalmazzanak meg, amelyek közvetlenül megmutatkoznak a felszínen és/vagy csupán lényegtelen módosulásokon mennek keresztül. Az elméletalkotásnak és leírásnak ezek a módszerei úgy kapcsolódnak össze a politikai gazdaságtan osztályjellege és pártossága melletti elkötelezettséggel, hogy a stamocap-elmélet kidolgozása politikai megfontolásoknak rendelődik alá, és az elméleti vizsgálódásokból közvetlen politikai következtetéseket igyekszenek levonni.

Ez a széles körben elterjedt módszertan számos súlyos következménnyel jár a stamocap-elemzések elméleti státusára vonatkozólag. E módszerek ugyanis, amennyiben empirikus általánosítások és/vagy lényegivé emelt törvényszerűségek és tendenciák útján haladnak, az általánosság és meghatározottság jól ismert „kettős kötésébe", kompromisszumos összefüggésbe kerülnek. A meghatározottság magas szintjén lévő (vagy nagy információtartalmú) általános kijelentések ugyanis azzal a veszéllyel járnak, hogy empirikusan hibásnak bizonyulnak számos egyedi esetre vonatkozóan; az alacsony meghatározottsági szintű (vagy információtartalmú) általános kijelentések azonban üresnek, értelmetlennek bizonyulhatnak. Ez akkor is érvényes, ha az általános kijelentés törvényszerűség (maximális profitra törekvés, egyenlőtlen fejlődés), ha történelmileg felismerhető tendencia (a munkásosztály relatív elszegényedése, a parasztság és a kézművesség abszolút hanyatlása), ha lényegi fogalom (mint az imperializmus vagy az állami monopolkapitalizmus), vagy ha értelmező elv (gazdasági determinizmus, osztályharc). Ez tükröződik abban, hogy a marxista–leninista stamocap-elmélet gyakran folyamodik az alárendelés technikájához, azaz általános elveket dolgoz ki a jelenségek közös vonásainak, lényegi jegyeinek rögzítésére, hogy aztán az egyedi eseteket ezen általános elvek megannyi előfordulásaként vagy illusztrációjaként kezelje. Ily módon valamennyi államforma a finánccoligarchia reakciós diktatúrájává redukálódik, és az állam és a monopóliumok egyetlen mechanizmusba való összeolvadása alapján jellemzik. A különböző egyedi esetek sajátosságainak ez a szisztematikus elhanyagolása nem csupán tragikus politikai következményekhez vezet (gondoljunk csak bele a Kominternnek a „szociálfasizmussal" szembeni politikájába a nácizmus felemelkedése idején), hanem azt is jelenti, hogy a közös jegyektől vagy lényegi tulajdonságoktól való eltéréseket ki kell valahogy magyarázni. Így aztán míg az általános elveknek való megfelelést adottnak veszik és problémamentesnek tekintik, addig az eltéréseket elvetik mint véletlenszerűt, következetlent, időlegeset, lényegtelent és így tovább. Más esetben legfeljebb dialektikusan besorolják egy másik, olyan általános alapelv alá, amely következményeiben módosítja a kezdeti alapelvet vagy ellene hat annak. Így például, ha úgy látszik, hogy az állami monopolkapitalista állam nem alkot egyetlen mechanizmust a monopolista burzsoáziával, és hogy politikája nem egyértelműen a monopoltőke érdekeit tükrözi, akkor ezt annak tulajdonítják, hogy kiéleződik a kapitalizmus valamennyi ellentmondása és hogy a tőke–munka ellentét proletár pólusán mindinkább mozgásba lendülnek az osztályerők. Ez megnehezíti, hogy világos következtetésekre jussunk a marxista–leninista elvek alapján, és megerősíti a meghatározatlanság vagy üresség általános benyomását számos, a „monopóliumelméleti" hagyományhoz tartozó stamocap-tanulmánnyal kapcsolatban, és – kisebb mértékben – ez a helyzet a „tőkeelméleti" hagyományokhoz tartozóakkal is.

Ez az alapvető módszertani megközelítési mód magyarázza, hogy a hangsúlyt inkább a piaci viszonyok, mint az „általánosan vett tőke" szintjén végrehajtott distinkciókra helyezik (pl. a monopólium mint a verseny tagadása, a monopoltőke szembeállítása a nem monopoltőkével); akárcsak azt, hogy előszeretettel használják a deskriptív jellegű kulcsfogalmakat (imperializmus,

általános válság, állami monopolkapitalizmus); továbbá azt a kulcsfogalmakon belüli esetleges és strukturális elemek egyforma súllyal értékelik (a németországi imperializmusba inkább a bank- és az ipari tőke egybeolvadását veszik bele, mint azt az általános strukturális jelenséget, hogy a pénzkészletek piacának fellendülésével növekszik a pénztőke és a magánhitel mobilitása); valamint azt, hogy nem tudnak szilárd kritériumot kidolgozni a történeti periodizációhoz (az egyetértés hiánya azt illetően, hogy az általános válság harmadik szakaszának új fázisáról vagy egy negyedik szakaszról beszélhetünk, s az ennek nyomában járó viták arról, hogy az állami monopolkapitalizmus az imperializmus egy külön szakasza-e, vagy csupán egy vele egyidejű tendencia); azt is, hogy tárgyukat inkább a társadalom felszíni jelenségeiből eredeztetik, minthogy ahhoz folyamodnának, hogy tárgyuk eredetét beleolvasztanák az őket alkotó és mélyen meghatározó okozati hatásokba (így a monopóliumokat olyan szabad akaratú szubjektumokként fogják fel, amelyek az elérhető maximális profitra törekszenek, az államot pedig egy egységes monopolista burzsoázia eszközének tekintik és/vagy önnáló, egységes szubjektumnak); meg azt, hogy elhanyagolják a gazdasági, politikai és ideológiai formákat, és előnyben részesítik azok osztályredukcionista összefoglalását (az értékforma jelentőségének csökkentése a gazdasági elemzésben a „monopóliumelméleti" magyarázatok javára, vagy az államforma kérdésének semmibevétele, s helyette osztálydiktatúraként meghatározott lényegének favorizálása); végül azt, hogy nem veszik figyelembe azokat a közvetítéseket, amelyek révén a törvények és tendenciák látszólag tiszta formában érvényesülnek, s azokat a közvetítéseket sem, amelyek megakadályozzák érvényesülésüket vagy eltorzítják őket az ellentendenciák vagy hasonló tényezők működése következtében (ilyen a profitráta csökkenésének tendenciája); stb.

Ez a megközelítési mód kevésbé nyilvánvalóan mutatkozik meg a „tőkeelméleti" iskola egyre gyarapodó munkáiban. E módszertani változás különösen világos példája Fine és Harris munkássága, de megtalálhatjuk ugyanezt az absztrakciós módszert más elméletírók műveiben is, akik a tőkés árutermelés természetéből indulnak ki, mint Jung és Schleifstein, Katzenstein, Vigotszkij és Zieschang. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a stamocap-elméletek „tőke logikája" típusú bírálatának teljes mértékben igaza volna, amikor azért száll síkra, hogy a monopol- vagy állami monopolkapitalizmus elemzésében használt kategóriákat szigorú logikai menetben kell származtatni *A tőke* kategóriáiból. Azt hangsúlyozzuk csupán, hogy az ilyen elemzésekhez szükséges kategóriákat az absztrakttól a konkrét felé tartó mozgásba kell beilleszteni a megfelelő helyen és a meghatározottságuk és létfeltételeik hierarchiájának körén belüli artikulációjuk révén (legyen az logikailag szükségszerű vagy történelmi meghatározottságú). Így, mielőtt valaki a monopoltőke jellegének, a monopolisztikus profitnak, és/vagy a technikai járadéknak a monopolista árképzésnek, a verseny monopolista formáinak stb. a tárgyalásába fogna, előbb meg kell határoznia általában a tőke természetét, az értékesülést és az értéktöbbletet, a termelési költségeket, az átlagprofitráta létrejöttét stb.; és csak akkor válik lehetségessé artikulációs pontjaik meghatározása, annak a közvetítésnek a megragadása, ahogy az elvontabb és egyszerűbb kategóriák

érvényre jutnak a monopol- vagy állami monopolkapitalizmus körülményei között, s annak meghatározása, hogy a kapitalizmus absztrakt törvényszerűségeinek és tendenciáinak sajátos formái miként hatnak vissza magára a kapitalizmus újratermelésére. Hasonlóképpen, mielőtt valaki vizsgálni kezdhetné az államapparátus és az állami funkciók jellegét a monopol és/vagy az állami monopolkapitalizmusban, először le kell vezetnie a tőkés állam általános formáját, s annak következményeit az állami beavatkozási formák funkcionálására. Ráadásul mivel Marx munkáiban nem található meg a monopol- vagy állami monopolkapitalizmus elemzéséhez szükséges valamennyi kategória, különösen ha ezeket csupán az értékelemzéssel kapcsolatos szövegekben keressük, szükséges e célra új fogalmakat kidolgozni a gazdasági, a politikai és az ideológiai elemzés területén, valamint meghatározni sajátos artikuláltságukat az absztrakció szintje és/vagy a meghatározottság típusa szerint. Ez különösen érvényes arra, hogy *sui generis* politikai és ideológiai fogalmakat kell kidolgozni az államformáknak, a társadalmi erők (népi demokratikus és/vagy osztályerők) jellegének, az államhatalom társadalmi alapjainak, a nemzetközi viszonyok területének (amellyel a „kapitalizmus általános válságának" elemzése érintőlegesen és nem megfelelő módon foglalkozik), az ideológiai hatások előidézésének (különösen a hegemóniával kapcsolatban), és a stratégia kérdéseinek (mint például a népi demokratikus szövetség létrehozása és egy „passzivitásellenes" szocialista forradalom végrehajtása) a vizsgálatára. Ebben az összefüggésben világosan kell látni, hogy a stamocap-elméletek sajnálatosan hiányosak, és még sok elméleti tennivaló van hátra. Ezekre a kérdésekre az utolsó fejezetben még visszatérünk.

Zárómegjegyzések

A stamocap-elmélet kiváló terepet nyújt az elméleti ismeretek fejlődésének vizsgálatához. Mind előtörténete, mind története jól mutatja az agitációs és stratégiai megfontolások hatását, valamint az empirikus és tudományos szempontokat is; mindez tükröződik a legtöbb stamocap-elmélet megkülönböztető jellegében. Így aztán nemcsak az fordul elő, hogy sok, szándéka szerint független tételét inkább az aktuális forradalmi stratégia határozza meg és nem a tényleges történelmi fejlemények kritikai értékelése, hanem még az ezeknél konkrétabb és empirikusabb vizsgálódások is gyakran nyúlnak az elméleti „alárendelés" elégtelen módszeréhez. És valóban, mivel az alapvető feltevések, fogalmak és magyarázó elvek gyakorta homályosak és meghatározatlanok, könnyűszerrel lehet a legkülönfélébb és ellentétesebb jelenségeket a stamocap-elmélet védernyője alá rendelni, ezzel szolgáltatva hamis érveket érvényességéhez. Ugyanakkor az „alárendelő" szemléletmód körén belül van néhány uralkodó magyarázó elv. A legtöbb tanulmány hordozza az 1859-es *Előszó A politikai gazdaságtan bírálatához* által inspirált evolucionista szemléletmódot, amelyből következően a kapitalizmus előkészíti saját meghaladásának anyagi alapját. Ez összekapcsolódik azzal a tétellel, hogy a kapitalizmus társaalmi alapja – a rendszer halódó volta ellenére – úgy zsugorodik össze, ahogy a monopol-

tőke mindinkább hatalmába keríti az államgépezetet profitja és hatalma további fenntartása érdekében. Ez reális lehetőségeket jelöl ki egy monopóliumellenes, demokratikus szövetség számára, amely képes kiszorítani a monopolista burzsoát az államhatalomból. Ugyanakkor ez feltételezi az állam instrumentalista felfogását, és magában foglalja a forradalmi tudatosság és gyakorlat szubjektív vagy voluntarista értelmezését; mindkét esetben társul ehhez a társadalmi erők redukcionista felfogása, vagyis hogy az állam mindig osztályállam, és a forradalom csakis a munkásosztály (élcsapat-pártja) vezette osztályharc révén mehet végbe. Ezen elvek mindegyike vitatható, amelyet vagy kifejteni kell, vagy elvetni. Már vázoltak fel ilyen igényű elméleti konstrukciót a stamocap-hagyomány keretein belül is, de távolról sem teljeset, s ebben az összefüggésben továbbra is sebezhetőt. Mindenesetre míg az uralkodó „monopóliumelméleti" hagyomány elméleti paradigmaként valószínűleg gyógyíthatatlanul degeneratív (különösen amilyen mértékig megmarad a politikai primátusa az ismeretcentrikus megközelítés fölött), addig a „tőkeelméleti" szemléletmódon belül sokkal jobb lehetőségek látszanak az elméleti előrehaladásra. Ahhoz, hogy lássuk, hogyan lehet felgyorsítani ezt a folyamatot és hogyan hasznosíthatók a stamocap-elmélet eredményei az állam tanulmányozásában, figyelembe kell vennünk az államelmélet alternatív megközelítési módjait is. Ez a soron következő fejezetek feladata.

Csató Erzsébet fordítása

Hivatkozott irodalom

Aaronovitch, Samuel (1956) *The Ruling Class,* London, Lawrence and Wishart

Altvater, Elmar (1975) „Wertgesetz und Monopolmacht", in Das Argument, Sonderband 6, *Staat und Monopole (I): Zur Theorie des Monopols*

Burlatsky, Fyodor (1978) *The Modern State and Politics,* Moscow, Progress

Delilez, Jean-Pierre (1977) *L'État du changement,* Paris, Edition Sociales

Fabre, Jean (1966) „Capitalisme monopoliste d'état, politique economique et planification, *Économie et politique,* 143–144

Fairley, John (1980) „French Developments in the Theory of State Monopoly Capitalism", *Science and Society,* 44

Fine, Ben and Harris, Laurence (1979) *Re-Reading Capital,* London, Macmillan

Gerstenberger, Heide (1976) „Theory of the State: Special Features of the Discussion in the FRG", in C. von Beyme (ed.) *German Political Studies,* London and Beverly Hills, Sage

Gollan, John (1954) *The British Political System,* London, Lawrence and Wishart

Gulijew, W. E. (1977) „Die Relative Selbständigkeit des Staates", *Marxismus Diegest,* 32

Haak, Ernst *el al.* (1973) *Einfuhrung in die politische Ökonomie des Kapitalismus,* Berlin, Dietz Verlag

Harvey, James and Hood, Katherine (1958) *The British State*, London, Lawrence and Wishart

Hemberger, Horst *et al.* (1975) *Imperializmus Heute: der staatsmonopolstische Kapitalismus in Westdeutschland*, Berlin, Dietz Verlag

Herzog, Phillippe (1971) „Le role de l'état dans la société capitaliste actuelle", *Economie et Politique*, 200–201

Hess, Peter (1972) „Monopol, Rationalität und Gleichgewichtiges Wachstum", *Marxismus Digest*, 7

Hess, Peter (1974) „Fragen der Theorie des Staatsmonopolistischen Kapitalismus und ihre Kritiker", *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 8

Huffschmid, Jorg (1975) „Begrundung und Bedeutung des Monopolbegriffs in der marxistischen politischen Ökonomie", in Das Argument, Sonderband 6, *Staat und Monopole (I): Zur Theorie des Monopols*, Berlin, Argument Verlag

Inosemzew, N. N. *et al.* (1972) *Die Politische Ökonomie des heutigen Monopolkapitalismus*, Berlin, Dietz Verlag

Jordan, Dirk (1974a) „Der Monopolbegriff in System der Kritik der politischen Ökonomie", in R. Ebbighausen (ed.), *Monopol und Staat*, Frankfurt, Suhrkamp

Jordan, Dirk (1974b) „Der Imperialismus als monopolistischer Kapitalismus: zur Imperiaismus-Analyse Lenins als Basis der Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus", in R. Ebbighausen (ed.), *Monopol und Staat*, Frankfurt, Suhrkamp

Jung, Heinz (1979) „Zur privatmonopolistischen Entwicklungsvarante des staatsmonopolistischen Kapitalismus in der BRD", in Das Argument Sonderband 36, *Staat und Monopole (III)*, Berlin, Argument Verlag

Jung, Heinz and Schleifstein, Josef (1979) *Die Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus und Ihre Kritiker*, Frankfurt, Verlag Marxistische Blätter

Katzenstein, Robert (1974) „Zur Monopolproblematik. Ein Beitrag zur Diskussion um den staatsmonopolistischen Kapitalismus", *Sozialistische Politik*, 28

Klein, Dieter (1974) *Allgemeine Krise und staatsmonopolistischer Kapitalismus*, Berlin, Dietz Verlag

Kozlov, G. A. (ed.) (1977) *Political Economy: Capitalism*, Moscow, Progress

Kuusinen, O. (ed.) (1961) *Fundamentals of Marxism-Leninism*, Moscow, Foreign Languages Publishing House

Lewin, Jossif D. and Tumanov, Wladimir A. (1977) *Der politische Mechanismus der Monopoldiktatur*, Berlin, Staatsverlag der DDR

Magaline, A. D. (1975) *Lutte de classes et Devalorisation du Capital*, Paris, Maspero, 1975

Maier, Lutz and Ivanek, Ladislav (1962) *Unternehmerstaat: Zur der Staatskonzerne in Westdeutschland*, Berlin, Dietz Verlag

Mandel, Ernest (1978) *From Stalinism to Eurocommunism*, London, New Left Books

Masson, Gilles (1976) „L'État du CME et sa transformation démocratique", *Cahiers du Communisme*, 1976, 4
Neusüss, Christel (1972) *Imperialismus und Weltmarktbewegung des Kapitals*, Erlangen
Perceval, Louis (1977b) „Comment l'État peut devenir démocratique", *Economie et Politique*, 273
Poulantzas, Nicos (1974) *Classes in Contemporary Capitalism*, Paris, Editions Seuil (Cited from the English translation, London, New Left Books, 1975)
Projekt Klassenanalyse (1972) *Leninismus – neue Stufe des wissenschaftlichen Sozialismus?* Berlin, VSA, 2 vols
Projekt Klassenanalyse (1975) *Stamocap in der Krise*, Westberlin, VSA
Röder, Karl-Heinz (ed.) (1976) *USA: Aufstieg und Verfall bürgerlicher Demokratie*, Berlin, Staatsverlag der DDR
Ryndina, M. and Chernikov, G. (eds.) (1974) *The Political Economy of Capitalism*, Moscow, Progress
Schirmeister, Caspar (1970) „Zum Monopol als Herrschaftsverhältnis – aktuelle Aspekte der Leninschen Analyse", *Wirstchaftswissenschaft*, 18 (iv)
Schleifstein, Josef (1973) „Zur Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus", *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 4
Schmidt, Max (1974) „Zur Entwicklung des imperialistischen Herrschaftssystems (Thesen)", *Marxismus Digest*, 1
Schubert, Joachim (1973) „Die Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus – Kritik der ezntralen Aussagen", *Mehrwert*, 4
Schuster, Jürgen (1976) *Parliamentarismus in der BRD*, Berlin, Dietz Verlag
Schwank, Karl-Heinz (1974) *Staatsmonopolistische Wirtschaftsregulierung in der Gegenwart*, Berlin, Dietz Verlag
Stalin, Joseph (1924) „The Foundations of Leninism", SCW, 6
Stalin, Joseph (1952) „Economic Problems of Socialism in the USSR", in B. Franklin (ed.) *The Essential Stalin*, London, Croom Helm, 1973
Tristram, Wolfgang (1974) „Allgemeine Formbestimmung des bürgerlichen Staates: Zur Kritik des Staatsbegriff in der Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus", in R. Ebbinghausen (ed.) *Monopol und Staat*, Frankfurt, Suhrkamp
Tumanov, Vladimir A. (1974) *Le Parti Communiste Français et le Capitalisme monopoliste d'État*, Paris, Maspero
Valier, Jacques (1976) *Le Parti Communiste Français et le Capitalisme monopoliste d'État*, Paris, Maspero
Varga, Eugen (1964) *Politico-Economic Problems of Capitalism*, Moscow, Progress 1968 (transplation of Russian edition of 1964)
Vernay, Claude (1968) „Le capitalisme monopoliste d'état et les perspectives démocratiques", *Economie et politique*, 164–165
Winkelman, Rainer (1974) „Grundzüge und Probleme der Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus", in R. Ebbighausen (ed.) *Monopol und Staat*, Frankfurt, Suhrkamp
Wirth, Margaret (1972) *Kapitalismustheorie in der DDR*, Frankfurt, Suhrkamp

Wirth, Margaret (1973) „Zur Kritik der Theorie des staatsmonopolistischen Kapitalismus", *Prokla*, 8/8 (Cited from the English translation, „Towards a Critique of the Theory of State Monopoly Capitalism", *Economy and Society*, 1977, 6/iii)
Wygodski, S. L. (1972) *Der gegenwärtige Kapitalismus*, Berlin, Dietz Verlag

Rezime

Sadržajna i metodološka kritika teorija državno-monopolističkog kapitalizma („stamocap"-a)

Objavljeni tekst je odlomak iz knjige *The Capitalist State – Marxists Theories and Methods* (Kapitalistička država. Marksističke teorije i metodi) britanskog marksiste Boba Jessopa.

Autor u drugom poglavlju svoje knjige, odakle je uzet i ovaj odlomak, podvrgava kritičkoj analizi teoriju države koja je sastavni deo teorije o državno-monopolističkom kapitalizmu. Teorija državno-monopolističkog kapitalizma ima svoje ishodište u Lenjinovim radovima i nju posle II svetskog rata zastupaju, odnosno razvijaju teoretičari SSSR-a, istočnoevropskih zemalja i mnogih komunističkih partija.

Iz Jessopove kritičke analize proizilazi da je ova teorija države, kao uostalom i celokupna teorija državno-monopolističkog kapitalizma, daleko više diktirana određenim strateško-političkim opredeljenjima i propagandnim zahtevima, nego što je rezultat temeljnih teorijskih elaboracija i naučno-marksističke analize konkretno-istorijskog razvoja moderne države. Otuda je većina osnovnih pojmova, stavova i elaboracija unutar ove teorije nedovoljno teorijski utemeljena, razvijena i određena, a deskripcija pojedinih fenomena zamenjuje njihovu teorijsku analizu. S tim u vezi je i preovlađujući metodološki postupak: umesto Marxovog metoda istraživanja koji polazeći od opšteg otkriva konkretno kao sintezu različitosti, kao rezultat, osnovni metod kojim se rukovode zagovornici ove teorije svodi se na neprestano dokazivanje opštih teorijskih koncepata tako što se iznalaze pojedinačni primeri iz pojavnog sveta koji se „podvode" pod te koncepte.

Inače se unutar ovog teorijskog pristupa država shvata instrumentalistički (ona se naime svodi na puki instrument u rukama vladajuće klase) što je povezano sa subjektivizmom i voluntarizmom odgovarajućih strateških opredeljenja.

Summary

Substantial and Methodological Critique of the Theories of State Monopoly Capitalism ("Stamocap")

The published text is a fragment from the book *The Capitalist State – Marxists Theories and Methods* of the British Marxist Bob Jessop.

In the second chapter of his book, from where this fragment was taken as well, the author submits the theory of the state – being the constituent of the theory of state Monopoly capitalism – to critical analysis. The theory of state Monopoly capitalism has it source in Lenin's works and after the 2nd World War it was supported i. e. developed by the theoreticians in the Soviet Union, in the countries in Eastern Europe and

by many Communist Parties. From Jessop's critical analysis appears that this theory of the state, as after all, the complete theory of state Monopoly capitalism, is much rather didacted by determined strategic-political orientations and propaganda claims, as it would be the result of detailed theoretical elaborations and scientific-Marxist analysis of the concrete-historical development of the contemporary state. Therefore, the majority of basic ideas, attitudes and elaborations within this theory is insufficiently substantiated, developed and determined theoretically and the description of some phenomenons replaces their theoretical analysis. The prevailing methodological procedure is also in connection with this: instead of the Marxian method of investigation, which starting from the "common" discovers the "concrete" as the synthesis of differences, as the result, the basic method – being the guiding principle for the protectors of this theory – is reduced to reiterated affirmations of general theoretical conceptions in such a way that some examples from the phenomenon world are discovered which are "assigned" to these conceptions.

Otherwise, within this theoretical approach the state is conceptualized instrumentalistic (it is, namely, deduced to a simple instrument in the hand of the ruling class), being in connection with subjectivism and voluntarism of the adequate strategic orientations.